

רשימת תרגומי המקרא לפרסית-יהודית

שאל שקד

תרגומי מקרא של יהודים לשפות איראניות היו ידועים כבר בתקופת התלמוד, ועדות עקיפה וחלקית לכך יש בידינו מן התלמוד – במסכת מגילה (יח ע"א) מביא התלמוד הבבלי ברייתא כדלהלן:

קְרָאָה [את המגילה] גִּפְטִית, עֵבְרִית, עֵילְמִית, מְדִית, יוּוֹנִית – לֹא יֵצֵא;
גִּפְטִית לְגִיפְטִים, עֵבְרִית לְעֵבְרִים, עֵילְמִית לְעֵילְמִים, יוּוֹנִית לְיוּוֹנִים – יֵצֵא.

על השאלה המובלעת, אם מותר לקרוא את המגילה בלשון שאדם אינו שומע נאמר "לא יצא", אך אם הוא שומע את הלשון הזרה מותר לו לקרוא בה את המגילה. גיפטיית היא קופטיית, הלשון המצרית המאוחרת; עברית, לפי רש"י, היא "לשון עבר הנהר", דהיינו הלשון – הארמית? – המדוברת במסופוטמיה.

ההתייחסות ל"עילמית" ול"מדית" איננה נהירה לגמרי. אנו רגילים בימינו להשתמש במונחים הללו כדי לציין את הלשונות העתיקות שהיו נהוגות בעולם ובמדי עד המאה החמישית או הרביעית לפנה"ס, וברור שאין זו המשמעות בתלמוד, שכן הלשונות העתיקות האלו כבר לא היו קיימות בתקופה שבה נתחברה הברייתא. הדעת נותנת שהכוונה היא לשפות שהיו מדוברות באזורי עולם ומדי של איראן במאות הראשונות לספירת הנוצרים, ואלו היו, ככל שידיעתנו מגעת, לשונות איראניות מן הטיפוס שאנו מכנים "איראנית אמצעית". אף על פי כן, קשה להגדיר בצורה מדויקת לאילו לשונות הכוונה, ואפשר רק לשער שמדובר בצורות מקומיות של השפה הפרסית, שבאותה תקופה כבר השתלטה ודחקה מפניה את רוב השפות המקומיות הקודמות. כל מה שאנו יכולים לומר הוא שהיה קיים תרגום, ככל הנראה בכתב, לפחות למגילת אסתר, ושהיה נפוץ, מפני שהמגילה שימשה לקריאה בציבור, מפני שהיתה קצרה ואולי גם מפני שתוכנה היה קרוב במיוחד לליבם של יהודים שישבו באזור הפרסי. אם אמנם היה קיים תרגום כתוב כזה למגילת אסתר, ואולי גם לספרי מקרא אחרים, מן הסתם היה הכתב שהשתמשו בו הכתב העברי (המכונה באותה סוגיה "אשוריי", ודומה לכתב המרובע שלנו), כפי שנהגו לכתוב את התרגומים ללשונות יהודיות אחרות באותה תקופה ולאחר מכן.¹

1 המקרה היוצא מן הכלל הוא היוונית, בספרות היהודית ההלניסטית ובתרגום השבעים. בתקופה מאוחרת יותר, בתקופה הביזנטית ולאחריה, נהגו לעתים קרובות לכתוב גם יוונית באותיות עבריות – ראו דה לאנג.

הנוצרים החזיקו מן הסתם בתרגומים של המקרא לפרסית אמצעית ולשפות איראניות אחרות, וקטעים מן התרגומים הללו, ואולי גם מתרגומים יהודיים, הגיעו לידינו משובצים בספרים בפרסית אמצעית (בעיקר בספר הפולמוס הזורואסטרי נגד יהודים ובני דתות אחרות, ה־Škand-Gumānīg Wizār² [הספר] הפותר את הספק בצורה חותכת³, ספר שעריכתו היא מן התקופה המוסלמית).

בכתב יד שתאריכו אולי ראשית התקופה המוסלמית הגיעו לידינו גם קטעים מספר תהלים באותיות פהלווי, שנכתבו לשימוש העדה הנוצרית הדוברת פרסית; הדבר בולט לעין משום שהמזמורים ערוכים לשימוש בקריאה בציבור בכנסייה בנוסח הידוע לנו מתוך הליטורגיה הסורית.³

ענייננו כאן בתרגומי מקרא לפרסית־יהודית מימי הביניים.⁴ שיכבה שלימה של תרגומי מקרא קדומים לפרסית־יהודית נתגלתה בשנים האחרונות, ורובה עדיין לא זכה לפרסום. כתיבי היד שבאים בהם התרגומים הללו, פעמים רבות בצורה מקוטעת, נובעים בדרך כלל מגניזת קהיר, והם נכתבו ככל הנראה במאות הי"א והי"ב, כלומר לפני הכיבושים המונגוליים באיראן. אף על פי כן, ייתכן שכמה מן התרגומים הללו נתחברו עוד לפני תאריך כתיבתם בכתבי היד שהגיעו לידינו, כלומר, אפשר שכמה מהם נתחברו כבר במאה העשירית לספ"ג. לאחר שיפורסמו החיבורים הללו במלואם, אפשר יהיה לשחזר את הלשון והתרבות היהודית שלפני התקופה המונגולית.

חשיבותם של התרגומים הללו רבה, מפני שכמעט כל מה שהיה ידוע לנו עד לפני גילויים על ספרותם של יהודי איראן, היה מן הרוב שנתחבר אחרי תקופת הכיבושים המונגוליים. התרגומים המאוחרים הללו נתחברו בלשון הקרובה מאוד ללשון הפרסית הקלסית, ואילו התרגומים הקדומים חושפים שיכבת לשון פרסית אחרת, הקרובה בכמה מובנים ללשון הפרסית האמצעית, של התקופה שלפני האסלאם.⁵ המסורת הספרותית והפרשנית של התרגומים הקדומים אף היא מיוחדת, ואין לה המשך רצוף וישיר בתרגומים של המאות הי"ד ואילך.

הבנת המסורת הפרשנית של יהודי פרס שלפני התקופה המונגולית יכולה לסייע כדי להגדיר את טיב היחסים שהיו בין הקהילות היהודיות באיראן לבין המרכזים היהודיים בבבל ובארץ ישראל במאות הראשונות לאסלאם. לא קל להסביר כיצד חל שינוי עמוק

2 הספר יצא לאור עם תרגום לצרפתית בידי דה מנשה.

3 ראו אנדראס ובאר. דיון קצר בעניינים אלה בא במאמרי על תרגומי המקרא לפרסית אמצעית באנציקלופדיה איראניקה, ד, עמ' 206-207.

4 הסקירה האחרונה על הנושא של תרגומי המקרא לפרסית־יהודית נכתבה על ידי אסמוסן, בערך Bible שבאנציקלופדיה איראניקה, ד, עמ' 208-209. סקירה זאת אינה מודעת לחלק מן החומר מגניזת קהיר, שלא פורסם עדיין. סקירות קודמות שטרם איבדו את ערכן הן: פישל 1952; 1973; ומאמרו של פישל באנציקלופדיה של האסלאם, 10 (1971), בערך Judeo-Persian. וראו, עתה, המאמרים של תמר עילס־גינדין ודוד ירושלמי בחוברת זו.

5 הערות חשובות על הבעיות הלשוניות של התרגומים הללו העיר לאזאר בספרו 1963, עמ' 128-134, ובמאמריו 1968, 1978, 1990.

כל כך בין המציאות האינטלקטואלית של יהודי איראן של הי"ב לבין זו המתגבשת במאה הי"ד. הכיבושים המונגוליים היו כרוכים בהרס של מקומות יישוב רבים, בעקירתם של יישובים יהודיים, בתפוצה מחודשת של יהודים, והדבר בוודאי מסביר את התופעה בחלקה – אך מדוע אין כמעט שום זכר להמשכיות בין שתי התקופות? האם כתיבי היד של החיבורים שלפני התקופה המונגולית אבדו, האם חדלו להעתיק אותם, האם חדלו ללמוד מהם? האם התחדש באותן מאתיים שנה החיבור שבין הקהילות היהודיות באיראן לבין מרכזים יהודיים אחרים, דבר שהביא אולי להזנחה של האסכולות הספרותיות הקודמות? על שאלות אלה ודומות להן אין לנו מענה לפי שעה.

אחד המאפיינים של יהדות התקופה הטרומ-מונגולית באיראן היא שהיתה בה נוכחות חזקה של קבוצות קראיות – התנועה הקראית צמחה במידה רבה באזורים שהיו חלק מן התרבות הפרסית – אך נוכחות זו נעלמה מאיראן, ככל שאנו יכולים לראות, במאה הי"ד ואחריה. חלק מתרגומי המקרא הקדומים בפרסית-יהודית משקפים את הפעילות הספרותית של החוגים הקראיים, ומנוסחים לעתים בלשון פולמוסית כנגד היהודים הרבניים. אחד ההיבטים הבולטים של הכתיבה הקראית בפרשנות המקרא היא ההתעניינות הרבה שגילו הקראים בדקדוק הלשון העברית; היתה להם אסכולה מיוחדת משלהם בתחום הזה, וכתיבהם בפרסית-יהודית חשובים גם כדי להשלים את ידיעותינו לגבי גישתם הדקדוקית.

א. הרובד הקדום

להלן יבוא תיאור התרגומים והפירושים השונים, שווה מגניזת קהיר, והשייכים לרובד הקדום של תרגומי המקרא בפרסית-יהודית.

1. תרגום פסוק בפסוק של ספר כתובים

מן התרגום הזה נשתמרו קטעים נרחבים, המגיעים לחמישים וארבעה עמודים (לא כולם שלמים). התרגום כולל את תהלים ט-מ, משלי א-ג וקהלת ב-ה. נוסח התרגום הזה נראה מאוחר יותר מן הנוסח של התרגומים האחרים שבגניזת קהיר.

2. פירוש על עניינים דקדוקיים נבחרים בכתובים

החיבור הזה, שממנו הגיעו לידינו שלושים ושניים עמודים, מתאפיין בסגנון של שאלות ותשובות. כל פיסקה מתחילה בדרך כלל בכותרת "מסלה" (שאלה), והשאלה נוגעת לרוב לנושאים מתחום הדקדוק העברי. התשובה מתחילה במילים "אגה באש" (דע). מן החיבור הזה נשתמרו קטעים המפרשים את רות א-ד, שיר השירים א-ה, איכה ב-ג, קהלת א-ב, דניאל י-יא ונחמיה ח-ט. קטע מן הפירוש פורסם אצל שקד 1982.

3. פירוש ענייני על ספר בראשית

ייתכן שהפירוש המקורי עסק גם בספרים אחרים, אך הקטעים שבידינו כוללים רק את בראשית לב-לו. מספר העמודים הכולל בשני הקטעים שנשתמרו הוא שמונה.

4. פירוש קראי על פסוקים נבחרים בספרי נביאים וכתובים

שלושת הקטעים שבידינו מן הפירוש הזה כוללים עשרים ואחד עמודים. הספרים שהקטעים הללו עוסקים בהם הם ישעיהו ג-טו, דניאל יא-יב ואסתר א-ה. קטע מן הפירוש נתפרסם ונידון אצל שקד 1982.

5. פירוש על שאלות נבחרות

רק שני קטעים (ארבעה עמודים) הגיעו לידינו מן הפירוש הזה. כל פיסקה מתחילה בנוסחה "גופתן שאן" (כלומר: [לגבי] מה שהם אומרים...). הקטעים הללו עוסקים בספר רות, פרקים א-ד.

6. פירוש על ספר שמות

פירוש זה נתגלה לאחרונה בקטע בודד (שני עמודים) שבספריית המרכז ללימודי יהדות של אוניברסיטת פנסילוואניה שבפילדלפיה.

7. פירוש נרחב על ספר יחזקאל

פירוש גדול זה (226 עמודים גדולים) קיים בכתב יד של אוסף פירקוביץ בסנט פטרבורג. כתב היד שבידינו מורכב למעשה משניים או שלושה כתבי יד נפרדים המשלימים זה את זה, וכולל את הפירוש לפרקים א-לט של ספר יחזקאל; קצת ממנו פורסם אצל זאלמאן ואצל שקד 1985. באוספי הגניזה יש קטעים אחדים הכוללים כנראה גירסאות דומות, אך לא לגמרי זהות, לפירוש יחזקאל שבכתב יד פטרבורג. ארבעה עמודים נמצאים באוסף בית המדרש לרבנים שבניר-יורק ושני עמודים, שיש בהם גירסה שונה, נמצאים באוסף מוצרי. על הבעיות של כתב היד הזה כותבת תמר עילס-גינדין בחוברת זאת של "פעמים".

8. קטע מפירוש על ספר שמות

קטע קצר, בן שני עמודים בלבד, הכול פירוש לפרק כ"ה בספר שמות.

9. קטע מפירוש על ספר בראשית

קטע נרחב למדי מהתחלת פירוש מפורט על ספר בראשית, מאוסף פירקוביץ בסנט פטרבורג. הקטע הזה ושאר הקטעים, י-טו, נתגלו לאחרונה ושרם נחקרו כראוי.

10. קטע מפירוש על ספר בראשית (?)
פרטי החיבור הזה עדיין אינם ברורים. כתב היד נמצא באוסף פירקוביץ.

11. קטע מפירוש על מלכים א'
קטע הנמצא בכתב יד של אוסף פירקוביץ, וטרם נחקר לפרטיו.

12. קטע מפירוש על ספר ישעיה
קטע קצר מאוסף פירקוביץ.

13. קטע מפירוש על ספר דברים
קטע בן שלושים עמודים באוסף פירקוביץ.

14. קטע מפירוש על ספרי הנביאים
הקטע, בן ארבעה-עשר עמודים, כולל פירושים למלכים א' ולספר ירמיה. כתב היד באוסף פירקוביץ.

15. קטע מפירוש לספר ירמיה
קטע קצר, בן שני עמודים, מאוסף פירקוביץ.

ב. התקופה הבתר־מונגולית

מן התקופה הבתר־מונגולית יש בידינו מספר לא מבוטל של תרגומים ופירושים, שרובם נעשו בימי הביניים, ואחדים מהם במאות האחרונות. להלן רשימה תמציתית של החומר הזה.

1. תמישה חומשי תורה

התרגומים הקדומים ביותר של ספרי התורה שנתפרסמו עד כה הם מתוך שני כתבי יד חשובים, אחד מהם שמור בספרייה הבריטית בלונדון והאחר בספריית הוותיקן. שני התרגומים הללו, שנעשו ככל הנראה במאה הי"ד, פורסמו בידי חיים הרברט פייפער. הוא פירסם את נוסח כתב היד השמור בספריית הוותיקן באותיות לטיניות (ראו פייפער 1965-1968), ואת הנוסח השמור בכתב היד של הספרייה הבריטית בספר באותיות עבריות שהופיע בארץ (פייפער 1972א). מלבד זאת הוציא פייפער לאור גם כתב יד נוסף של תרגום התורה, השמור בספריית היברו יוניון קולג' שבסינסינטי (פייפער 1972ב), וחקר את נוסח של התורה בפרסית־יהודית השמור בספריית מכון בן־צבי (פייפער 1975א). כן נתפרסמה מהדורה מצומצמת, שהופצה בתצלום מכתב ידו היפה של המהדיר, ובה השוואה של הנוסח של תרגומים אחדים של התורה.

הדפוס הקדום ביותר של תרגום התורה לפרסית הוא ההוצאה המודפסת הכוללת את תרגומו של יעקב בן יוסף טאווס, יהודי מפרס שלימד בקושטא. תרגום זה נכלל במהדורה הרב־לשונית המפורסמת של התנ"ך, שנדפסה בקושטא בשנת 1546 על ידי המדפיס הנודע אלעזר בן גרשון שונצינו.

2. נביאים

נשתמר פרוש לספר שמואל, הנקרא "עמוקות שמואל", בכתב יד של הספרייה הבריטית (מספרו Or. 10482(2)). מחקר עליו נעשה בידי באכר.

ספר ישעיה פורסם לראשונה מתוך כתב יד של הספרייה הלאומית בפריס על ידי לאגארד. קטעים מן התרגום הזה נותן גם פיפער (1975ב), והשוואת תרגומים לחלק מן הספר באה בפיפער 1973ב.

ספר ירמיה בתרגום פרסי־יהודי פורסם מכתב יד של הספרייה הלאומית בפריס על ידי לאגארד.

ספר יחזקאל שמור אף הוא בכתב יד של הספרייה הלאומית בפריס, וחלק ממנו פורסם בידי לאגארד. תרגום אחר, קדום הרבה יותר, שמור בכתב יד של הספרייה שבסנט פטרבורג. קטע קטן ממנו פורסם על ידי זאלמאן.

ספר עמוס יצא לאור מכתב יד של הספרייה הלאומית בפריס על ידי בודיל קרלסן־היאריילד (ראו היאריילד).

ספר יואל הוצא לאור מכתב יד של מכון בך־צבי על ידי פיפער (1989).

ספר הושע נמצא בכתב יד של הספרייה הלאומית של פריס, וקטעים ממנו ניתנו על ידי אסמוסן (1975). תרגום אחר, מעניין, של ספר הושע נמצא בכתב יד של מכון בך־צבי, ומהדורה ממנו, שטרם פורסמה, הכין ד"ר דן שפירא כעבודת גמר לתואר "מוסמך". ספר עובדיה פורסם מכתב יד של הספרייה הלאומית בפריס על ידי אסמוסן (1977). ספר יונה פורסם מכתב יד של הספרייה הלאומית בפריס על ידי בודיל קרלסן־היאריילד (ראו קרלסן).

3. כתובים

קיימים תרגומים רבים של ספר תהלים לפרסית־יהודית, ופרטים אודותיהם אפשר למצוא אצל נצר, עמ' 17.

תרגום ספר משלי מכתבי יד של הספרייה הלאומית בפריס הוצא לאור על ידי מאינץ (1974). תרגום משלי מכתב יד אדלר של בית המדרש לרבנים בניו־יורק הוצא לאור על ידי פיפער (1982).

תרגום איוב פורסם מכתב יד שבאוסף מאיר בניהו בירושלים, על ידי פיפער (1976). תרגום שיר השירים קיים בכמה גירסאות שונות. אסמוסן ופיפער (1977) הוציאו לאור את הטקסט של כתב יד הספרייה הלאומית בפריס בהוצאה מהודרת. במקביל לכך

הוציא גם מאינץ לאור אותו הטקסט (מאינץ 1976). תרגומי שיר השירים שונים נדפסו במהדורות אחדות בירושלים.

תרגום ספר רות יצא לאור מכתב יד של הספרייה הלאומית בפריס על ידי מאינץ (1976).

תרגום ספר איכה יצא לאור מכתב יד של הספרייה הלאומית בפריס על ידי מאינץ (1973).

תרגום קהלת יצא לאור על ידי מאינץ (1974) מכתב יד של הספרייה הלאומית בפריס, ועל ידי פיפער (1973א) מכתב יד שבספריית בית המדרש לרבנים בניריווק (ראו גם אסמוסן 1989). תרגום קהלת נדפס גם במהדורת שאהין, ארדשירנאמה, של שמעון חכם (תרס"ד).

תרגום אסתר לפרסית-יהודית מכתב יד של הספרייה הלאומית בפריס הופיע על ידי מאינץ (1970).

תרגום ספר דניאל הופיע מכתב יד של הספרייה הלאומית בפריס על ידי מאינץ (1982). קטעים מן הספר משני חיבורים, שקטעים מהם נשתמרו בגניזת קהיר, ואחד מהם בוודאות קראי, כלולים אצל שקד 1982 (ראו לעיל, רשימת התרגומים לפרסית-יהודית בגניזת קהיר, סעיפים ב, ד).

ארנסט מאינץ הכין מילון לתרגומי המקרא בפרסית-יהודית, שאף על פי שאיננו שלם, יש בו תועלת רבה (ראו מאינץ 1977). גם חוקרים אחרים עסקו בשאלות הנוגעות ללקסיקון של הפרסית-היהודית שבתרגומי המקרא – ראו במיוחד אסמוסן 1969א; 1969ב; 1991. מילון מקיף של הפרסית-היהודית של תרגומי המקרא, ובעיקר של כתבי היד הקדומים, הוא בגדר משאלה דחופה.

העבודה היסודית שיש לעשותה על תרגומי המקרא בפרסית-יהודית טרם נעשתה ברובה הגדול. תרגומים לא מעטים טרם הופיעו במהדורה מדעית, ויש מקום לבדוק את המקורות הפרשניים של הפירושים המובלעים בתרגומים ובפירושים, ולראות מה היה הרקע הספרותי היהודי של מחברי התרגומים הללו. יש מקום לחקור גם את הצדדים הלשוניים של החיבורים הללו, ולנסות להבחין אם יש אפשרות להגדיר את האזורים הגאוגרפיים המאפיינים את לשונם של כמה מן התרגומים והפירושים לספרי המקרא.

קיצורים ביבליוגרפיים

F.C. Andreas & K. Barr, "Bruchstücke einer Pehlevi-Übersetzung der Psalmen", <i>Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse</i> , Berlin 1933, pp. 91–152.	אנדראס ובאר
J.P. Asmussen, "A select list of words from the Vatican Judaeo-Persian Pentateuch (Genesis)", <i>K.R. Cama Oriental Institute Golden Jubilee Volume</i> , Bombay 1969, pp. 93–102.	אסמוסן 1969א

- , “Jüdisch-persisch *guyān* [gwy'n] ‘Zelt’”, *Temenos* 5 (1969), pp. 17–21. אסמוסן 1969
- , “Jüdisch-persische Hoseastücke”, *Acta Iranica* 4 (1975) [Hommages et opera minora. Monumentum H.S. Nyberg, I], pp. 15–18. אסמוסן 1975
- , “Eine jüdisch-persische Version des Propheten Obadja”, *Acta Antiqua* 25 (1977), pp. 255–263. אסמוסן 1977
- , “Bemerkungen zu einer ‘neuen’ jüdisch-persischen Qohälät-Übersetzung”, *Études irano-aryennes offertes à Gilbert Lazard* (Cahiers de *Studia Iranica*, 7), pp. 1–4. אסמוסן 1989
- , “Ornithologisches aus den jüdisch-persischen Übersetzungen der hebräischen Bibel”, *Corolla iranica. Papers in honour of D.N. MacKenzie*, eds. R.E. Emmerich & D. Weber, Frankfurt a.M. 1991, pp. 1–2. אסמוסן 1991
- J.P. Asmussen & H.H. Paper, *The Song of Songs in Judeo-Persian* (Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filosofiske Skrifter 9:2), Copenhagen 1977. אסמוסן ופיפער
- W. Bacher, “Ein persischer Kommentar zum Buche Samuel”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 51 (1897), pp. 392–425. באכר
- N.R.M. De Lange, *Greek Jewish texts from the Cairo Genizah* (Texte und Studien zum Antiken Judentum, 51), Tübingen 1996. דה לאנג
- J.P. de Menasce, *Une apologétique mazdéenne du IXe siècle: Škand-gumânîk vicâr, La solution décisive des doutes* (Collectanea Friburgensia N.S. 30), Fribourg 1945. דה מנשה
- B. Hjerrild, “Amos in Judeo-Persian”, *Acta Iranica* 23 (1984) [Homage et opera minora, IX. Orientalia J. Duchesne-Guillemin emerito oblata], pp. 73–112. היארילד
- C. Salemann, “Zum mittelpersischen Passiv”, *Izvestija Imperatorskoj Akademii Nauk, série 5*, 13/3 (1900), pp. 269–276. זאלמאן
- P. de Lagarde, *Persische Studien* (Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, 31), Göttingen 1884. לאגארד
- G. Lazard, *La langue des plus anciens monuments de la prose persane* (Études linguistiques II), Paris 1963. לאזאר 1963
- , “La dialectologie du judéo-persan”, *Studies in Bibliography and Booklore* 8 (1968), pp. 77–98. לאזאר 1968
- , “Remarques sur le style des anciennes traductions persanes du Coran et de la Bible”, *Bulletin d'études Orientales*, Damas 30 (1978) [Mélanges Henri Laoust, 2], pp. 45–49. לאזאר 1978
- , “Lumières nouvelles sur la formation de la langue persane: une traduction du Coran en persan dialectal et ses affinités avec le judéo-persan”, *Irano-Judaica* 2 (1990), pp. 184–198 [Reproduced in Lazard, *La formation de la langue persane*, Paris 1995, pp. 107–121]. לאזאר 1990
- D.E. Mainz, “Esther en judéo-persan”, *Journal Asiatique* 257 (1970), pp. 95–106. מאינץ 1970
- , “Les Lamentations en judéo-persan”, *Studia Iranica* 2 (1973), pp. 193–202. מאינץ 1973
- , “L'Écclésiaste en judéo-persan”, *Studia Iranica* 3 (1974), pp. 211–228. מאינץ 1974
- , “Ruth et le Cantique des Cantiques en judéo-persan”, *Journal Asiatique* (1976), pp. 9–34. מאינץ 1976

- , "Vocabulaire judéo-persan", *Studia Iranica* 6 (1977), pp. 75–95. מאינץ 1977
- , "Le livre de Daniel en judéo-persan", *Irano-Judaica* 1 (1982), pp. 148–179. מאינץ 1982
- א' נצר, אוצר כתבי היד של יהודי פרס במכון בן-צבי, ירושלים תשמ"ו. נצר
- H.H. Paper, "The Vatican Judeo-Persian Pentateuch: Genesis", *Acta Orientalia* 28 (1965), pp. 263–340; "Exodus and Leviticus", 29 (1965), pp. 75–181; "Numbers", 29 (1966), pp. 253–310; "Deuteronomy", 31 (1968), pp. 55–113. פיפער 1968–1965
- התורה בפרסית-יהודית, תרגום התורה העתיק ביותר לפרסית-יהודית, יוצא לאור בלוויית מבוא והערות בידי ח' פיפער, ירושלים תשל"ב. פיפער 1972א
- H.H. Paper, "Another Judeo-Persian Pentateuch translation: Ms HUC 1293", *Hebrew Union College Annual* 43 (1972), pp. 207–251. פיפער 1972ב
- , "Ecclesiastes in Judeo-Persian", *Orientalia* 42 (1973) [Gelb Volume: Approaches to the study of the Ancient Near East], pp. 328–337. פיפער 1973א
- Isaiah, two versions in Judeo-Persian [1:1–1:20]* [Mimeographed]. פיפער 1973ב
- , "Notes to a Judeo-Persian Bible manuscript: Ben-Zvi Institute Jerusalem Ms. 1028", *Indo-Iranian Journal* 17 (1975), pp. 218–243. פיפער 1975א
- , "Isaiah in Judeo-Persian (Chapter 1 and 2)", *Acta Iranica* 5 (Monumentum H.S. Nybe, II), Leiden 1975, pp. 145–161. פיפער 1975ב
- , "A Judeo-Persian book of Job", *Proceedings of the Israel Academy of Sciences and Humanities* 5/12 (1976), pp. 313–365. פיפער 1976
- , "Proverbs in Judeo-Persian", *Irano-Judaica*, 1 (1982), pp. 122–147. פיפער 1982
- , "Joel in Judeo-Persian", *Essays in Honor of Bernard Lewis. The Islamic World from Classical to Modern Times*, ed. C.E. Bosworth, Princeton (NJ) 1989, pp. 259–267. פיפער 1989
- W.J. Fischel, "The Bible in Persian translation", *Harvard Theological Review* 45 (1952), pp. 3–45. פישל 1952
- ר' פישל, "המורשה הספרותית של יהודי פרס", הגות עברית באמריקה, בעריכת מ' זהרי, א' טרטקובר וח' אורמאן, ב, תל-אביב תשל"ג, עמ' 103–133. פישל 1973
- B. Carlsen, "Jonah in Judeo-Persian", *Acta Iranica* (Textes et mémoires. V. Varia 1976), pp. 13–26. קרלסן
- ספר שרש שאהין על מגלת אסתר, [מאת] מוהר"ר מולאנא שאהין ולה"ה, נדפס על ידי שי חכם, ירושלים [תרס"ד]; נדפס מחדש ע"י ר' כוידידתוף, קרית מלאכי (ללא תאריך). ההוצאה החדשה כוללת גם את ספר קהלת, "עם פירוש המלות ותפסיר בלשון פארסי"... [מאת] "הרב המליץ רחמים בן חכם אליהו בבל"י [תרנ"ד]. כתוב בכתב יד קליגרפי. אין ציון מקום ההדפסה. שאהין, ארדשיר נאמה
- S. Shaked, "Two Judaeo-Iranian contributions", *Irano-Judaica* 1 (1982), pp. 292–322. שקד 1982
- ש' שקד, "פרקים במורשתם הקדומה של יהודי פרס", פעמים 32 (תשמ"ו), עמ' 37–22. שקד 1985